SAİD AHMED’İN “UFUK” ÜÇLEMESİNDE KULLANILAN DEYİMLERİN SEMANTİĞİ

Tursunova Şahnoza Hamidullo kızı,
Namangan Devlet Pedagoji Enstitüsü
tursunovashahnoza1997 @gmail.com

Öz. *Bu tezde Özbek edebiyatının önemli temsilcilerinden Said Ahmed’in “Ufuk” üçlemesinde kullanılan deyimlerin semantik özellikleri incelenmektedir. Eserde yer alan deyimlerin insanın ruhsal durumu, karakteri, davranışları, kişiler arası ilişkileri ve olaylara karşı tutumunu ifade etmedeki işlevleri ele alınmıştır. Ayrıca deyimlerin bağlamsal anlamları, mecazlı kullanımları ve duygusal-anlatımsal özellikleri üzerinde durulmuştur. İnceleme sonucunda deyimlerin yalnızca dilsel bir unsur olarak değil, aynı zamanda eserin sanatsal anlatımını güçlendiren, millî ve halk diline özgü özellikleri yansıtan önemli bir araç olduğu görülmektedir. Said Ahmed, halk dilinde yaygın olarak kullanılan deyimleri edebî bağlama uygun biçimde kullanarak karakterlerin iç dünyasını ve toplumsal ilişkilerini canlı ve etkileyici bir şekilde ortaya koymuştur.*

Anahtar kelimeler: *Said Ahmed, “Ufuk”, deyim, deyimsel birlik, semantik, mecaz anlam, bağlamsal anlam, imgesellik, duygusal anlatım.*

Abstract. *This study examines the semantic features of idiomatic expressions used in Said Ahmed’s trilogy “Ufq” (“Horizon”). It focuses on the functions of idioms in expressing the characters’ psychological states, behaviors, interpersonal relationships, and attitudes toward events. The contextual and figurative meanings of the idiomatic expressions are also analyzed. The study demonstrates that idioms enrich the language of the trilogy and make its literary expression more vivid and expressive.*

Keywords: *Said Ahmed, “Ufq”, idiom, semantics, figurative meaning, contextual meaning, folk language, literary language.*

Аннотация*.В данной работе рассматриваются семантические особенности фразеологических единиц, использованных в трилогии Саида Ахмада «Уфк». Особое внимание уделяется функции фразеологизмов в выражении психологического состояния, поведения, межличностных отношений персонажей и их отношения к происходящим событиям. Также*

анализируются контекстуальные и переносные значения фразеологических единиц. Исследование показывает, что фразеологизмы обогащают язык произведения и делают художественное повествование более живым и выразительным.

Ключевые слова: *Саид Ахмад, «Уфк», фразеологизм, семантика, переносное значение, контекстуальное значение, народная речь, художественный язык.*

Giriş. Deyimler, bir dilin söz varlığında önemli bir yere sahip olan, genellikle kalıplaşmış ve mecazî anlam taşıyan dil birlikleridir. Deyimlerin anlamı çoğu zaman onları oluşturan kelimelerin tek tek sözlük anlamlarından farklıdır. Bu nedenle deyimler, dilin ifade gücünü artıran, anlatıma canlılık, etkileyicilik ve imgeli bir özellik kazandıran önemli dil unsurları arasında yer almaktadır.

Özbek edebiyatının önemli nesir yazarlarından biri olan Said Ahmed, eserlerinde halk dilinin zenginliklerinden geniş ölçüde yararlanmıştır. Yazarın “Ufuk” üçlemesi de bu açıdan dikkat çekici eserlerden biridir. Üçlemede halk konuşma diline özgü birçok deyim kullanılmış ve bu deyimler karakterlerin ruhsal durumlarını, davranışlarını, ilişkilerini ve toplumsal çevresini yansıtmak amacıyla kullanılmıştır.Bu çalışmanın temel amacı, Said Ahmed’in “Ufuk” üçlemesinde kullanılan deyimlerin semantik özelliklerini belirlemek ve bunların edebî metindeki işlevlerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda deyimler anlam özelliklerine göre sınıflandırılmış ve bağlam içerisindeki kullanımları değerlendirilmiştir.

“Ufuk” üçlemesinin dili, halk konuşma dilinin canlılığı ve doğallığı ile dikkat çekmektedir. Said Ahmed, deyimleri kullanarak anlatımın etkileyiciliğini artırmış ve karakterlerin özelliklerini kısa fakat anlam bakımından yoğun ifadelerle ortaya koymuştur.Eserde insanın korku, heyecan, endişe, üzüntü, sevinç ve öfke gibi ruhsal durumlarını ifade eden deyimlere önemli ölçüde yer verilmiştir.Örneğin, “yuragi og‘ziga kelmoq” deyimi kelime anlamıyla “kalbin ağza gelmesi” şeklinde anlaşılmakla birlikte bağlam içerisinde büyük korku veya endişe yaşamak anlamını ifade eder. Benzer şekilde “ich-etini yemoq” deyimi kişinin bir durum hakkında yoğun biçimde endişelenmesi ve sıkıntı çekmesi anlamında kullanılmaktadır.

Bu tür deyimlerde insan bedenine ait unsurlar aracılığıyla psikolojik durumlar ifade edilmektedir. Böylece soyut ruhsal durumlar okuyucuya daha somut ve etkileyici bir biçimde aktarılmaktadır.Said Ahmed’in eserinde deyimler, karakterlerin kişilik özelliklerini ve davranışlarını ortaya koymada da önemli bir işlev üstlenmektedir.Örneğin “qo‘l qovushtirib o‘tirmoq” deyimi herhangi bir işe

girişmeden, pasif bir şekilde beklemek anlamını taşımaktadır. “Ko‘zini yog‘ bosmoq” ise kişinin kendisini fazla beğenmesi veya kibirlenmesi anlamında kullanılabilmektedir.

Bu tür deyimler sayesinde yazar, karakterlerin özelliklerini uzun açıklamalar yapmadan, kısa ve etkili ifadelerle okuyucuya aktarabilmektedir. Böylece deyimler karakter betimlemesinin önemli araçlarından biri hâline gelmektedir.Deyimler, eserde kişiler arasındaki ilişkilerin ve iletişim biçimlerinin ortaya konulmasında da kullanılmaktadır. Özellikle diyaloglarda kullanılan deyimler konuşmaları daha doğal, canlı ve halk diline yakın hâle getirmektedir.Karakterlerin birbirlerine karşı sevgisi, öfkesi, saygısı, kırgınlığı veya memnuniyetsizliği çoğu zaman deyimler aracılığıyla ifade edilmektedir. Bu durum eserin konuşma diline özgü özelliklerini güçlendirmektedir.Deyimlerin önemli semantik özelliklerinden biri de değerlendirme anlamı taşıyabilmeleridir. Bazı deyimler olumlu bir değerlendirme, takdir, yakınlık veya saygı ifade ederken; bazıları eleştiri, hoşnutsuzluk, küçümseme veya olumsuz tutum bildirmektedir.Bu bakımdan deyimler yalnızca bir olay veya durumu adlandırmakla kalmaz, aynı zamanda konuşanın veya yazarın söz konusu olay, kişi ya da duruma karşı tutumunu da ortaya koyar.

“Ufuk” üçlemesinde insan vücudunun çeşitli organlarının adlarını içeren somatik deyimler de önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle göz, kalp, baş, el, dil ve ağız gibi organ adları deyimlerin yapısında sıkça kullanılmaktadır.Somatik deyimlerde beden organlarının gerçek anlamları yerine çoğunlukla mecazî anlamları ön plana çıkmaktadır. Örneğin “göz” unsuru dikkat, bakış, ilgi veya gözlem gibi anlamları; “kalp” unsuru ise sevgi, korku, heyecan ve diğer duygusal durumları ifade edebilmektedir.Bu tür deyimler insanın iç dünyasını ve psikolojik durumlarını daha canlı bir biçimde tasvir etmeye yardımcı olmaktadır.Edebî metinlerde deyimlerin anlamı yalnızca sözlükteki karşılıklarıyla sınırlı değildir. Deyimin içinde bulunduğu bağlam, onun anlamını genişletebilir veya belirli bir duygusal ve anlatımsal özellik kazanmasını sağlayabilir.

Said Ahmed de deyimleri metnin genel anlamına ve karakterlerin durumuna uygun şekilde kullanmaktadır. Bazı deyimler geleneksel anlamlarını korurken, bazıları bağlam içerisinde ek anlam ve duygusal ton kazanmaktadır. Bu nedenle “Ufuk” üçlemesindeki deyimlerin semantik özelliklerini incelerken yalnızca deyimlerin sözlük anlamlarını değil, aynı zamanda metin içerisindeki kullanım biçimlerini de dikkate almak gerekmektedir.Deyimler eserde üç temel işlevi özellikle belirgin biçimde yerine getirmektedir: anlamı yoğunlaştırmak, anlatımı etkileyici hâle getirmek ve karakterlerin iç dünyasını ortaya koymak. Bunun

yanı sıra deyimler eserin halk diline yakınlığını ve millî-kültürel özelliklerini de güçlendirmektedir.

Said Ahmed’in “Ufuk” üçlemesinde kullanılan deyimler, zengin semantik ve anlatımsal özellikleriyle eserin dilinde önemli bir yere sahiptir. Deyimler aracılığıyla karakterlerin ruhsal durumları, kişilik özellikleri, davranışları, kişiler arası ilişkileri ve olaylara karşı tutumları etkili bir biçimde ifade edilmiştir.Yapılan inceleme sonucunda eserdeki deyimlerin özellikle ruh hâli, karakter ve davranış, kişiler arası ilişkiler, olumlu-olumsuz değerlendirme ve somatik anlam bakımından gruplandırılabileceği görülmektedir.Said Ahmed’in deyim kullanımındaki başarısı, halk dilinin doğal ve canlı unsurlarını edebî metne başarılı bir şekilde aktarmasında görülmektedir. Yazar deyimleri yalnızca hazır dil kalıpları olarak kullanmamış, onları bağlama uygun hâle getirerek eserin anlam ve anlatım gücünü artırmıştır.

Sonuç olarak “Ufuk” üçlemesindeki deyimler, eserin sadece dilsel zenginliğini değil, aynı zamanda Özbek halkının millî düşünce tarzını, duygu dünyasını ve kültürel özelliklerini de yansıtan önemli dilsel ve edebî unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

1. Said Ahmad. Ufuk. Üçleme. — Taşkent: Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Yayınevi, 1976.
2. Rahmatullayev Ş. Özbek Dilinin Açıklamalı Deyimler Sözlüğü. — Taşkent: Öğretmen, 1978.
3. Yuldoshev M. Edebî Metin Lingvopoetikası. — Taşkent: Fan, 2008.
4. Yuldoshev B., Shodiyeva Z. “Ufuk” Üçlemesinin Lingvopoetik Tahlili Meseleleri // Semerkant Devlet Üniversitesi Bilimsel Bülteni. — 2021. — № 6.
5. Tursunova Ş. “Said Ahmed’in ‘Ufuk’ Üçlemesinde Deyimlerin Edebî ve Stilistik İşlevleri” // Modern Science and Research. — 2025. — № 6. — S. 252–255.
6. Xasanova Ş. B. “Said Ahmed’in Kalıplaşmış Birleşimler (Deyimler) Oluşturmadaki Yaratıcı Üslubu” // Buhara Devlet Üniversitesi Bilimsel Bülteni. Dilbilim. — 2025. — № 11.